

ПОПОВА Н. М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРАВОМІРНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЕТНОЛОГІЧНОГО ТА ІСТОРИЧНОГО МЕТОДІВ У ДОСЛІДЖЕННІ ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ ІСПАНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНИХ КОНЦЕПТІВ

Статтю присвячено розробці комплексної методики дослідження національно-маркованих концептів з урахуванням етнологічного та історичного методів. Визначається різниця між ними та доводиться необхідність їхнього використання для отримання більш достовірних результатів щодо динаміки розвитку іспанських національно-маркованих концептів від первинного прототипу концептуального ядра до його сучасного стану.

Ключові слова: концепт, історичний метод, етнологічний метод, прототипне ядро, семантичний розвиток.

Статья посвящена разработке комплексной методики исследования национально-маркированных концептов с учетом этнологического и исторического методов. Определяется разница между ними и доказывается необходимость их использования для получения более достоверных результатов динамики развития испанских национально-маркированных концептов от первичного прототипа концептуального ядра к его современному состоянию.

Ключевые слова: концепт, исторический метод, этнологический метод, прототипное ядро, семантическое развитие.

This article is devoted to the development of a complex methodology of nationally-marked concepts' research involving ethnological and historical methods. The difference between them is determined and the necessity of their use for more reliable results on the dynamics of national-marked concepts from their initial prototype conceptual core to its actual state is proved.

Keywords: concept, historical method, ethnological method, prototypal core, semantic development.

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю розробки комплексної методології дослідження національних концептосфер, відображених у мовних картинах світу різних народів, з погляду когнітивної синхронічно-діахронічної семантики.

Попова Н. М.

Наукова новизна дослідження полягає у доведенні необхідності застосування історичного та етнологічного методів для вивчення динаміки розвитку іспанської національної концептосфери, які дають можливість зібрати більш об'єктивні дані щодо розвитку прототипного ядра концептів та динаміки його подальших змін.

Мета даного дослідження полягає в розрізненні історичного та етнологічного методів та визначенні їхньої ролі у дослідженні еволюції іспанських національно-маркованих концептів.

Об'єктом дослідження є розвиток іспанських національно-маркованих концептів. **Предметом** дослідження є історичний та етнологічний методи у вивченні еволюції національної концептосфери.

Етнологічний метод у дослідженні початкової форми лексичних одиниць, якими вербалізуються концепти, застосовувала значна кількість учених, починаючи від французького етнолога Клода Леві-Стросса, російського лінгвіста В. Я. Проппа, і закінчуючи дослідженнями у сфері когнітивної лінгвістики, зокрема, висновками Ю. С. Степанова про важливість вивчення етимону концептів, використовуючи цей науковий метод, що застосовується в етнології або культурній історіографії для вивчення соціальних інститутів.

Вивчення ментальних одиниць концептосфери дає можливість зрозуміти глибинну, внутрішню форму концепту, зумовлену не його суб'єктивним сприйняттям представниками певної історичної епохи, а початковим значенням – етимоном, від якого воно походить. Справа в тому, що на кожному історичному етапі відповідно до культурно-історичних обставин люди можуть інтерпретувати основне значення концепту по-різному, зокрема, у випадку тимчасової відсутності його мовного вираження в мовній картині світу тієї чи іншої епохи. Коли виникає потреба його використання, суспільна свідомість, завдяки постійним процесам категоризації, може не зберегти попередню інтерпретацію та замінити її на іншу, зумовлену світобаченням відповідної епохи.

Тож, використання етнологічного методу в когнітивній синхронічно-діахронічній лінгвістиці сприяє уникненню інтерпретації дослідником концептів відповідно до їхнього сприйняття в сучасності.

К. Леві-Стросс за допомогою етнологічного методу пояснював існування соціальних інститутів як об'єктів, що існують незалежно від їхнього усвідомлення людьми, вважаючи, що соціальні структури можуть відрізнитися від тих уявлень, які існують про них у суспільстві, так само як фізична реальність відрізняється від чуттєвих вражень та створених людьми гіпотез про неї [1:108].

У лінгвістиці етнологічний метод застосовувався російським дослідником казок Володимиром Яковичем Проппом, який вважав, що казку потрібно порівнювати із соціальними інститутами минулого й у них шукати їхнє коріння. Наприклад, пошук нареченим нареченої далеко від дому свідчить про інші форми шлюбу, відмінні від сучасних уявлень та звичаїв. Учений припускає, що таким чином відображується явище екзогамії: заборона через якісь причини брати наречену зі свого середовища. Тож, вивчення казок дає можливість зрозуміти особливості суспільного укладу, що існував у суспільстві в різні історичні епохи [2:22].

Застосування етнологічного методу для вивчення розвитку національної концептосфери може сприяти абстрагуванню від суб'єктивного сприйняття певного історичного періоду, об'єктивуючи ті відносини між концептами, які впливають на її розвиток незалежно від людини. Адже, так само як і мовою, людина не може керувати розвитком такого природного утворення, як концептосфера, яка репрезентує свідомість. Нація може впливати на її розвиток, проте не може якісно змінити цю систему вцілому.

Поєднання етнологічного та етимологічного аналізів дають можливість вивчення архетипу – досить жорсткої матричної структури, яка обростає асоціаціями, що зумовлюють виникнення

нових значень та їхньої суб'єктивної інтерпретації та є невід'ємною частиною національної концептосфери.

Вивчення суб'єктивної інтерпретації прототипного значення дозволяє визначити тенденції змін, що відбуваються в національному світосприйнятті та мисленні. Саме тут на допомогу дослідникові приходиться історичний метод.

Досліджуючи еволюцію концептів національної іспанської концептосфери маємо звернутися до тих часів, коли щойно сформувалася національна концептосфера як така. Поняття “іспанська нація” з'явилося в XV століття та продовжувало активно формуватися в XVI-XVII століттях. Ці зміни відображалися кастильською мовою, що офіційно набула статусу національної та піддавалася активному розвитку в епоху Золотого віку в Іспанії (доба Відродження).

Після появи та визнання на Піренейському півострові першої граматики іспанської мови (1492) Антоніо де Небріхи та його словників (латино-іспанського та іспансько-латинського) можна говорити про становлення кастильської мови як національної. Зважаючи на те, що еволюційні процеси концептуальної картини світу завжди на крок попереду від розвитку мовної картини світу, можна стверджувати, що на той час національна концептосфера уже була сформованою і відображала світогляд, відмінний від того, уявлення про який дає праця італійського філософа XV століття Лоренцо Валла “*Opus Elegantiarum Linguae Latinae*” (“Твір про вишуканість латинської мови” – 1444 р.), у якій висвітлено проблеми співвідношення мови й мислення, узусу й норми мови, граматичної й стилістичної відповідності мовних форм.

Мовознавці XVI століття, які зуміли відобразити у своїх працях усе різноманіття і багатоаспектність тогочасних змін, що відбулися не лише у мові, але й у свідомості людей, завдячують цим різнобічності своїх знань та глибокій ерудиції, яка, вочевидь, вважалася великою чеснотою того часу. Уже на той час вони пов'язували мисленнєві процеси та способи обробки інформації з процесами, що відбувалися в мовній системі. І йдеться не лише про

кардинальні зміни середньовічного світосприйняття та прогресивне мислення доби Відродження, але й про переорієнтацію свідомості етносів Піренейського півострову в бік усвідомлення себе як частини великої нації.

Трансформації окремих етнічних концептосфер у єдину національну зумовлювалася переорієнтацією ціннісних домінант суспільства та ствердженням права на існування національних мов у роботах багатьох філософів-гуманістів: португальців Ф. де Олівейри (“Грамматика” – 1536) та Ж. де Барруша (“Діалог у похвалу рідній мові” – 1540), італійців Спероні (“Діалог про мову” – 1547), П. Бембо (“Міркування про народну мову” – 1525), Кастиліоне (“Придворний” – 1528), Ж. Джеллі (“Міркування про мову” – 1546), французів Ж. Торі (“Квіткове поле” – 1529), Ж. Дюбелле (“Захист і уславлення французької мови” – 1531) та багатьох інших.

Філолог та історик-раціоналіст доби Відродження Ю. Ц. Скалігер, який народився в Італії, а потім проживав у Іспанії та Франції, вбачав взаємозв’язок навколишньої дійсності й мови в тому, що саме навколишній світ людини, Всесвіт, є джерелом і причиною виникнення та розвитку мови, яка безпосередньо пов’язана з пізнавальними властивостями розуму [3:11].

Іспанський учений Франсіско Санчес де лас Бросас, що продовжив справу А. де Небріхи та був послідовником Ю.Ц. Скалігера, головну роль у розумінні принципів будови мови відводив людському розуму, вважаючи, що закони формування мови неможливо зрозуміти окремо від розуміння процесів, що відбуваються в людській свідомості.

Національна своєрідність мовної картини світу тогочасної Іспанської монархії, її багатогранність, різноманітність, проявляються в розкритті іспанською мовою XVI століття національного змісту, закладеного в Середні віки та репрезентованого староіспанськими епічними творами, особливостями їхньої мовної репрезентації в усній формі (“Пісня про мого Сіда”), специфікою мовної ситуації на Піренейському півострові (репрезентація іспанської мови в її регіональних

варіантах: каталанському, галісійсько-португальському, леона-астурійському, наварро-арагонському) та поєднанням мови й мислення в сприйнятті та вивченні процесів навколишньої дійсності.

Доцентровою силою, до якої тяжіє уся різноманітність форм і жанрів писемних мовних пам'яток Золотого віку Іспанії, багатогранної у поєднанні й наслідуванні культур, традицій, напрямів через своєрідність свого історичного розвитку, є винятковий національний зміст, національний контекст, закладений у тексті будь-якого стилю чи жанру будь-якої історичної епохи національно-маркованими концептами – чинниками, що скеровують функціонування свідомості кожного представника нації.

Якщо етнологічний метод допомагає дослідити глибинний прошарок концепту, який існує в прихованому вигляді в деяких історичних епохах, і не усвідомлюється носіями мови [4:55], то історичний метод дає можливість дослідити всі ті суб'єктивні складові концепту, які нашаровувалися на його прототипне ядро протягом тривалого проміжку історичного часу, зрозуміти, як саме люди сприймали те чи інше явище в рамках закладеного національного контексту. Будучи мінливим утворенням, центробіжні вектори національної концептосфери – національно-марковані концепти – також піддаються змінам, і можуть поступатися новим, більш актуальним для певного часу категоріям. Проте ці нові категорії формуються в межах того ж таки національного контексту. Тож, витікання одних явищ із інших свідчить про необхідність вивчення явищ у поєднанні історичного та етнологічного методів дослідження. До подібного висновку дійшов у ХХ столітті й один із найвідоміших дослідників російської мови, академік В. В. Виноградов, вбачаючи завдання історичної семантики російської мови у виявленні закономірностей розвитку загальноросійського словника у зв'язку з ідейним розвитком російського суспільства [5:6].

Щоб уникнути неоднозначності трактування історичного методу, варто уточнити саме поняття “історія”, якому присвячена значна кількість наукових праць.

Оскільки для нас першочерговим завданням є вивчення взаємодії мови та концептосфери, зупинимося на найбільш загальноприйнятих визначеннях, розроблених істориками та філософами. Відомий англійський філософ історії Р. Дж. Коллінгвуд (1889-1943) у своїй праці “Ідея історії” проаналізував значну кількість підходів до розуміння історії та історичного методу, зупинившись на визначенні Гегеля, який стверджує, що вся історія є історією думки, і що історик не може зрозуміти події, якщо вона є лише фактом. Тож, історикам відводиться роль того, хто не просто дізнається, що робили люди, а розуміє, про що вони думали, роблячи це [6:12].

Найбільш вдалими в розумінні історії для досліджень із когнітивної лінгвістики вважає і Ю. С. Степанов, хоча й говорить про необхідність урахування критичних зауважень, зроблених Л. М. Гумільовим. У своїй останній праці дослідник, намагаючись розмежувати історичний та етнологічний методи, написав: “Історики, дійсно, мають справу з явищами культури у широкому сенсі слова – пам’ятниками із самими різними властивостями. Саме тут і можливі підміни понять: свідомість людини безпосередньо ототожнюється із тими, хто її породив, і неперервність культурної традиції безпосередньо переноситься на традицію етнічну... Якщо мається на увазі культура, тобто все, що створено людьми, то з тезою про наступництво... ще можна погодитися. Якщо ж йдеться про етногенез, то до нього неможливо застосувати цю тезу. На відміну від культурної традиції, етнічна традиція – це не наступництво мертвих форм, створених людиною, а єдність поведінки живих людей, що підтримується їхньою пасіонарністю (характеристикою поведінки – надлишком біохімічної енергії живої істоти, що проявляється в здатності людини до наднапруги)” [7:296].

Погоджуючись із Л. М. Гумільовим, Ю. С. Степанов визначає роль історика концептів культури в аналізі

наступництва та фіксації розривів у наступництві концептів, якщо такі мали місце згідно з досліджуваними даними. Але наявність розривів не заперечує того факту, що йдеться про один і той самий концепт, оскільки концепти складаються зі “спадкових прошарків”. Дослідник стверджує, що окремі концепти все ж не є спадковими, як, наприклад, *vira*, що, виходячи із даних етимології спочатку в протоіндоевропейських цивілізаціях був пов’язаний із ритуальними діями “давати своє серце (або який-небудь інший орган) богу”, а потім став розвиватися на іншій основі – усвідомленні “договірних відносин, договірної довіри” між двома сторонами [4:62].

Проте, ми вважаємо, що наступництво іспанського національно-маркованого концепту *fe (vira)* все ж існує: йдеться про вторинний прототип, пов’язаний із первісними сімейно-родовими відносинами [8:229]. Про це свідчить репрезентація в межах цього концепту категорії *sacrificio* (жертва, самопожертва), яка в іспанській лінгвокультурі репрезентується метафорою *fe es sacrificio*: протягом століть лицарі (іспанські *caballero, hidalgo*), жертвували своїм життям на славу Божу, адже вони вважають себе служителями Бога і все, що вони робили, робилося на славу Божу: *Por el sol que nos alumbra, que estoy por pasaros de parte a parte con esta lanza: pagadle luego sin más réplica; si no, por el Dios que nos rige, que os concluya y aniquile en este punto: desatadlo luego* [9].

Висновки. Зважаючи на історію етногенезу, розроблену Л. М. Гумильовим, на теорію прототипів Д. Герартса, а також на вивчення динаміки розвитку іспанських національно-маркованих концептів (див. праці Н. М. Попової) можна стверджувати, що наступництво стереотипів поведінки та способів світосприйняття й світобачення у випадку історії Піренейського півострова є лише частковим, завдяки чому на перше місце у вивченні динаміки розвитку виходить саме історична складова національно-маркованих концептів, репрезентованих мовною картиною світу Іспанії. Тоді як етимологічна складова, об’єктивізації характеристик якої сприяє застосування

етнологічного методу, відходить на більш віддалений план, хоча вона й залишається першоосною вторинних прототипів, якими характеризується більшість складових національної концептосфери Іспанії. **Подальші перспективи** дослідження полягають у моделюванні динаміки розвитку іспанських національно-маркованих концептів із застосуванням комплексного синхронічно-діахронічного аналізу кожного із них.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Леви-Строс К.* Структурная антропология [пер. с фр. В. В. Иванова] / Клод Леви-Стросс. – М. : Наука, 2008. – 264 с.
2. *Пропп В.* Исторические корни волшебной сказки / Владимир Пропп. – М. : Лабиринт, 1998. – 270 с.
3. *Данилич В. С.* Становлення національної мови Іспанії (за пам'ятками писемності XII – першої чверті XVII ст.): автореф. дис... докт. філол. наук : 10.02.05 – романські мови / Валентина Стефанівна Данилич. – К., 2007. – 34 с.
4. *Степанов Ю. С.* Константы: Словарь русской культуры: 3-е изд. / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Академический проект, 2004. – С. 42-67.
5. *Рефераты научно-исследовательских работ за 1944 год.* Отделение литературы и языка / Ред. Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1945. – С. 5-8.
6. *Коллингвуд Р. Дж.* Идея истории [пер. с англ. Ю. А. Асеева] / Роберт Джордж Коллингвуд. – М. : Наука, 1980. – 320 с.
7. *Гумилев Л. Н.* От Руси к России. Очерки этнической истории / Лев Николаевич Гумилев. – М. : Экопрос, 1992. – 378 с.
8. *Попова Н. М.* Трансформація оцінності національно-маркованого концепту *fe* у мовній картині світу Іспанії / Наталія Миколаївна Попова // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. праць / гол. ред. Ніна Миколаївна Корбозерова. – К. : Логос, 2013. – Вип. 23. – С. 226-232.
9. *Cervantes M.* Don Quijote de la Mancha / Miguel de Cervantes. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.donquijote.org/SpanishLanguage/literature/library/quijote/>